

сүт өндіруді тұрақты дамыту, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі ең маңызды міндет. Сүт және сүт өнімдерін өндірудің тиімділігін арттыру және ұлғайту мүмкін келесі шарттар жағдайында: меншік пен басқарудың әр түрлі ұйымдастырушылық-құқықтық нысандарын дамытуға жағдай жасау; ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің қызмет көрсету және қайта өңдеу кәсіпорындарымен ынтымақтастығы мен интеграциясы, қуатты жемшөп базасын құру, жемді жинау, сақтау және азықтандыруға арналған озық технологияларды қолдану; асыл тұқымдық жұмыстарды үнемі жетілдіру және малдарды күтуде инновациялық әдістерді қолдану.

Сүт өндірісінің экономикалық тиімділігін жоғарылату мәселелерін ғылыми тұрғыда дамытуда айтарлықтай үлес қосқан шетелдік және отандық ғалымдар: В.А. Балан, Е.П. Брянич, С.Ю. Вайнштейн, М.В. Гоголев, В.А. Добрынин, А. Дмитриев, В.Б. Яковлев,

А.П. Кучерин, А.Л. Комышев және отандық ғалымдар З.Карбетова, Н. Курманкулова, Ш.Карбетова, Қ.П. Тажиев, Т.Н. Қарымсақов, Б.Ө. Өмірзақов және т.б. Осы ғалымдардың еңбектерінде сүт өнімдерін ұтымды ұйымдастыру және олардың тиімділігін теориялық, тәжірибелік талдау арқылы қорытындылар мен ұсыныстар келтірілген.

Зерттеудің ақпараттық базасы ретінде ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті, Ауыл шаруашылығы министрлігінің статистикалық деректері негізінде экономикалық-статистикалық, монографиялық әдістерді қолдана отырып, талдаулар жасалынған.

Нәтижелер және оларды талқылау. Қазақстанда барлық санаттағы кәсіпорындар бойынша сүт өндірісі келтірілген (1-сурет). ҚР Статистика агенттігінің мәліметтері бойынша республикамызда кейінгі бес жылдықта орташа 5034 мың тонна сүт өндірілді.



1-сурет – Қазақстанда барлық санаттағы кәсіпорындар бойынша сүт өндірісі, мың тонна [3,4]

Республика бойынша 1990 жылы негізгі сүт өндірушілер ауыл шаруашылық кәсіпорындары мен жұртшылық шаруашылықтары болып, олар барлығы 5641,6 мың тонна сүт өндірген, ал 2016 жылы барлық санаттар бойынша 5300 мың тонна сүт алынып, 1990 жылмен салыстырғанда 341,6 мың тоннаға немесе 6 пайызға азайған. Тек 1990 жылы негізгі сүт өндіруші ауыл шаруашылық кәсіпорындары 3063,7 мың тонна сүт өндіріп, 54,3 пайызды құраған болса, жұртшылық шаруашылықтары 2577,9 мың тонна сүт сауылып, 45,7 пайызды көрсеткен. 1991 жылдан бастап үшінші сүт өндіру секторы болып шаруа қожалықтары пайда болды. 2012-2016 жылдар аралығында шаруа қожалықтарында сүт өндірісінің үлесі 13,4 пайызын құрады.

Алайда, 2016 жылы барлық шаруашылықтарда 5300 мың тонна сүт өндіріліп отырса да, 1990 жылдағы өндірілген сүт көлемінің мөлшеріне жете алмай отыр.

Сүт және сүт өнімдерін ұлттық мөлшер бойынша 1 адам жылына медициналық мөлшермен 405 кг тұтынуы керек болса, нақты тұтыну жылына 260 килограмды құрайды. Жоғарыда айтылғандай, қазіргі таңда отандық сүт және сүт өнімдері халықты сапалы өнімдермен тек 1\3 бөлігін қамтамасыз етіп отырғандықтан, отандық сүт өнімдерін өндірушілер нарықтағы сүт және сүт өнімдеріне сұранысты толық қанағаттандыра алмауда [5].

Сонымен қатар орташа деңгейдегі табысты халықтардың өзі ұсынылған физиологиялық нормаларға сәйкес өздерін сүт

Рынок продовольственной продукции



және сүт өнімдерімен қамтамасыз ете алмайды.

Сүт өнімінің көлеміне әсер ететін факторлардың бірі – мал басының өзгерісі келесі суретте келтірілген (2-сурет).



2-сурет – Қазақстан Республикасындағы ірі қара мал басының динамикасы, бас [қараңыз 3,4]

Соңғы бес жылда мал басы жыл сайын өсіп отырғандығы байқалады, 2016 жылды 2012 жылмен салыстырғанда, ірі қара мал басы 723,2 мың басқа немесе 12,7 пайызға, оның ішінде сиырлар 629,8 мың басқа немесе 24,3 пайызға өскен, алайда 2016

жылды 1990 жылмен салыстырғанда ірі қара мал саны 3344 мың басқа немесе 33 пайызға, ал сиыр саны 158,1 мың басқа немесе 4,7 пайызға азайған. Аталған көрсеткіштер санаттар бойынша көрсетіледі (1-кесте) [қараңыз 3,4].

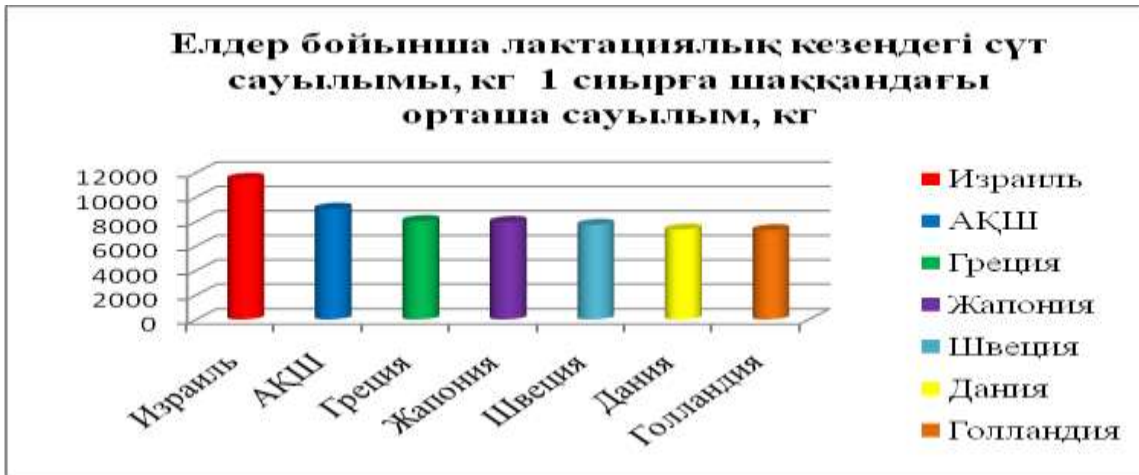
1-кесте – Шаруашылықтардың барлық санаттары бойынша ірі қара мал саны, мың бас

Шаруашылықтар	Жылдар					
	1990	2012	2013	2014	2015	2016
Ірі қара мал саны						
Барлық санаттағы шаруашылықтар	9757,2	5690	5851,2	6032,7	6183,9	6413,2
Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары	6739,6	384,4	423,1	459,3	507,5	581,4
Шаруа (фермер) қожалықтары	5,0	1194,4	1393,6	1656,9	1790,3	2035,6
Жұртшылық шаруашылықтары	3012,6	4111,2	4034,5	3916,5	3886,1	3796,2
Оның ішінде сиырлар						
Барлық санаттағы шар-уашылықтар	3368	2580,1	2734,9	2835,2	2999,3	3 209,9
Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары	1788,4	141,8	160,2	173,5	200,7	253,8
Шаруа (фермер) қожалықтары	1,7	551,9	676,1	828,3	950,2	1138,8
Жұртшылық шаруашылықтары	1577,9	1886,4	1898,5	1833,4	1848,4	1817,3

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында 2016 жылды 2012 жылмен салыстырғанда ірі қара мал саны 197 мың басқа немесе 51,2 пайызға өскен, оның ішінде сиырлар саны 112 мың басқа немесе 78,98 пайызға жоғарылаған. Ал 2016 жылды 1990 жылмен салыстырғанда ірі қара мал саны керісінше 6157,9 мың басқа немесе 11 есеге азайған. Шаруа қожалықтарында 2016 жылды 2012 жылмен салыстырғанда ірі қара мал басы 841,2 мың басқа немесе

70,4 пайызға азайған, ал сиырлар саны 586,9 мың басқа немесе 2 есеге азайған. 2016 жылды 1990 жылмен салыстырғанда 2030,6 мың басқа кеміген, оның ішінде сиырлар саны да 1990 жылдары 1,7 мың бас болған, ал 2016 жылы 1137,1 мың басқа өсіп, 1138,8 мың басты құрап отыр. Сонымен қатар жұртшылық шаруашылықтарында 2016 жылды 2012 жылмен салыстырғанда мал басы 315 мың басқа немесе 7,6 пайызға кеміген, сәйкесінше сиырлар саны





3-сурет – Елдер бойынша лактациялық кезеңдегі сүт сауылымы, кг

Бұл мәселені шешу үшін мемлекет тарапынан қарастырылып жатқан шаралар аз емес, соның бірі республикалық мал тұқымын асылдандыру орталығы «Асыл түлік» акционерлік қоғамы 2001 жылы «Ауыл шаруашылығы өсімдіктері мен малдарының және микроорганизмдердің текті қорын сақтап қалу, дамыту және пайдалану жөніндегі» республикалық бағдарламаны жүзеге асыру мақсатында құрылған. Бұл мекеме Ақмола облысы, Целиноград ауданы, Қосшы ауылында орналасқан. Негізгі мақсаты – отандық және шет елдік ірі қара малдың асыл тұқымды аталық малдарын бағып өсіру, олардан ұрық өндіру, жинақтау, сақтау, оны шаруашылықтар мен жеке қожалықтарға сату, асыл тұқымды бұқалардың сапалық қасиетін бағалау, аналық мал басын өз төлі есебінен көбейту жұмысын ұйымдастыру, осы мақсатта ақылы қызмет көрсету және асыл тұқымды тауарға деген ішкі сұранысты толығымен қамтамасыз ету. Мекемеде ірі қара малдың 22 тұқымынан 16 жыл ішінде 10 млн 500 мың доза ұрық өндірілді. Бұлардың ішінде ет бағытындағы өсіріліп жатқан аталық бұқалардың ұрығы 10 пайызды, ал сүт бағытындағысы 90 пайызды құрайды. Өндірілген өнімнің санына емес сапасына көңіл бөлінуде. Мысалы, голштиндік қара-ала тұқымды бұқаларының ежелерінің сүт өнімділігі жылына 12898 кг, майлылығы – 4,38 пайыз, голштиндік қызыл-ала тұқымының өнімділігі жылына – 12272 кг, майлылығы – 4,62 пайыз, дала-ның қызыл сиыры (англер) тұқымының өнімділігі – 9141 кг, майлылығы – 4,11 пайыз, симментал тұқымының орта өнімдік көрсеткіші – 10401 кг, майлылығы – 4,55 пайызды құрайды [6].

Алыс-жақын шет елдермен, мал тұқымын асылдандыру саласында тәжірибе алмасу жолға қойылғанымен табынның генетикалық сапасы әлі де қанағаттанарлық дәрежеде емес.

Мал өнімділігі, оның ішінде сүттілігі, ең алдымен оны дұрыс және құнарлы азықтандыруға байланысты екені бәрімізге мәлім. Сондықтан сүт өндірісінің көлемі азық ресурстарының саны мен сапасына тығыз байланысты болғандықтан, азық құны сүтті мал шаруашылығының тиімділігін арттыруға әсер ететін ең маңызды фактордың бірі болып есептеледі. Сол себепті жеткілікті және теңдестірілген мал азығымен қамтамасыз ету қажет.

Мысалы елімізде 2016 жылы бір сиырға орташа есеппен 35,3 центнер азық өлшемі жұмсалған. Оның ішінде Солтүстік Қазақстан аймақтары бойынша сүт сауымы 2867 кг болса, ал азық өлшемі 40,5 центнерді құрайды. Кейбір алдыңғы қа-тарлы кәсіпорындарда 1 сиырдан орташа есеппен 6000 кг сүт алынса, онда 1 басқа жұмсала-тын азық өлшемі 70 центнерді құрап отыр.

Бұл мәселені шешу мақсатында қазіргі таңда Ауыл шаруашылығы министрлігінде АӨК-ті дамытудың жол картасы әзірленген. Картаның негізгі бағыттарының бірі – жем-шөп өндірісін дамыту. Бұл картада жем-шөп өндірісінің жағдайы мен қажеттілігі және оны дамыту мәселесі жан-жақты қарастырылған.

Осыған орай, ауыл шаруашылығы малдарын толық азықтандыру арқылы мал санын 21 пайызға арттыру, оның ішінде: сүтті малдар 19 пайызға, басқа да мал түрлері 68 пайызға арттыру жоспарлануда.

Жем-шөп өндірісін дамыту үшін келесі шаралар қарастырылған: 1 гектар жерге бір жылдық және көп жылдық шөптерді

субсидиялау, қойытылған және аралас жем-шөп өндіретін кіші цехтарды сатып алғандарға субсидия беру, «Продкорпорация» ҰҚ» АҚ-нан ішкі қажеттілікке байланысты арпа сатып алу және т.б. [7].

Мал өнімінің өнімділігін жақсарту факторы ретінде мал күтімі бойынша оның техникалық және технологиялық жағдайына тоқталсақ, бүгінгі күнде әлемде сүт және сүт өнімдерін өндіру саласында өндірісті автоматтандыру жұмыстары белсенді түрде жүзеге асырылуда.

Заманауи техникамен жарақталып, роботтардың күшімен жұмыс істейтін сүт фермаларының саны көбеюде. Сонымен қатар Қазақстанның кейбір аймақтарында сүт өндірісін модернизациялау дүниежүзілік процесінің бір бөлшегіне айналууда. Тақауда «ДеЛаваль» компаниясы осы екі елдің сүт фермаларында VMS сауыншы-роботтардың жұмыс істей бастағаны жайлы ақпарат таратқан болатын.

Қазақстанда, Шығыс Қазақстан облысындағы Бобровка ауылында «Бобровка Плюс» ЖШС базасында тұңғыш роботталған тауарлық-сүтті ферма іске қосылды. Жобаның жалпы құны 500 млн теңгедей, оның жартысына жуығы шведтің суперзаманауи қондырғысын сатып алуға жұмсалған. Қазіргі кезде мұнда сауын малы жыл бойы бокстерде бас жіпсіз бос ұсталады, сауудың еркін жүйесі мен мал басын басқарудың автоматтандырылған жүйесі жұмыс істейді. Емін-еркін жем-шөбін жеп, дем алған сиырлар қалаған кезінде сүт береді.

Сауыншы роботтарды жеткізуден басқа, «ДеЛаваль» компаниясының мамандары технологиялық қолдау да көрсетуде, олар дәнекерлеу жұмыстарына басшылық жасап, жұмысшыларды оқытуда жаңа технологияны игеруге бейімдеуде.

Швед компаниясы қазақстандық фермада еркін сауудың алты жүйесін енгізді. Ферманың жобалық қуаты 360 бас ірі қараға есептелген. Қазір мұнда Чехиядан әкелінген симменталь тұқымды жүз шақты мал ұсталуда.

«Бобровка Плюс» ЖШС басшылығы болашақта мал басын 4 есе арттыруды жоспарлап отыр. Роботталған ферма іске қосылғаннан бері шаруашылықтағы сүт көлемі 7,4-тен 11 литрге дейін артты. Әрине, әлемдік деңгеймен салыстырғанда бұл әзірге жоғары көрсеткіш емес, бірақ бұдан әрі дамудың перспективалары бар екені анық.

Жалпы, VMS еркін сауу жүйесі 10 жылдан бері әлемнің бірқатар сүт кәсіп-

орындарында жұмыс істеп келеді. Олар сиырлар байланбайтын, сауу жұмысы қол жұмысынсыз, автоматты түрде атқарыла-тын сиыр қораларына арналған. Технологияның мәні – әр сиыр өз тіршілік ырғағы бойынша ішіп-жеп, ұйықтап, иіуі арқылы сүт беруіне бағытталғандығы. Осылайша, VMS сүт сауу құрылғысымен жұмыс істеу – бұл өнеркәсіптік автоматтандырудың алдыңғы қатарлы технологиясын қолдану арқылы табынды басқарудың, мал тұқымын асылдандыру жұмысын белсенді жүргізудің, мал басының денсаулығын қадағалаудың үлкен мүмкіндігі.

Тұжырымдар. Қазір әлемде, оның ішінде ТМД елдерінде де сүт өндіру саласында белсенді макроэкономикалық процестер жүріп жатыр. Осындай жағдайда, сүт фермасын басқарудың, оның ішінде сауу процесіндегі, автоматтандырылған жүйеге ие сүт кәсіпорындары ғана бәсекеге қабілетті бола алады. Сапалы сүт өндірудің бірегей болмаса да, маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын VMS жүйесін қолдану шаруашылықтың кіріс үлесі жолында табысқа жетуінің кепілі бола алады [8].

Қазақстан әлемдегі дамыған 30 елдің қатарына кіру үшін сүт өнеркәсіптерінің даму жағдайын ескере отырып, сүт және сүт өндірісінде ДСҰ-дағы елдердің инновациялық технологияны қолданатынын ескеріп, жоғары өнімділіктегі жаңа технологияларды өндіру арқылы шетелдермен теңдестіре отырып, механикаландыру мен автоматтандыру арқылы алға шығуға болатындығын атап өтуге болады.

Қазақстанның ДСҰ-ға кіруіне байланысты сүт өнімін өндіруші бәсекелестерден отандық өндірушілерді қолдау – маңызды мәселе. Сүт өнімін өндірушілерді әділетсіз бәсекеден қорғау, сүт құрамында адам ағзасына зиян келтіретін медициналық талаптарға сай емес, әр түрлі қоспасы бар сүт өндірушілерге тыйым салу талабын қатаңдату қажет.

Қорыта келгенде, қамтылған жедел шаралармен қатар біз елімізде қандай көлемде сүт шикізатын өндіретінімізді анықтаған дұрыс болар. Бұл үшін Статистика агенттігіне, Ауыл шаруашылығы министрлігіне, монополияға қарсы және басқа да ұйымдарға мал басының саны, жалпы сауын, тауарлы сүт көлемі, еліміздегі жеке қосалқы шаруашылықтағы сүттің өнімділігі туралы шаруа-фермер шаруашылығы және мемлекеттік секторда жедел мәліметтерді алу әдісін қайта қарау, сүт өндірушілер мен сүт өңдеушілер саудасы арасындағы түсетін табысқа талдау жасап, оларды көтеру

мәселесін қарастыруы қажет. ДСҰ-ға кіруге байланысты несие құрылымын өзгертудің, ҚҚС, сүт және сүт өнімінің техникалық регламентін және қорғау шараларының жіберілетін мөлшерін және мемлекеттік қолдаудың нормативті актілерін қайта қарастыру мүмкіндігін туғызады.

Қазіргі таңда сүт өндірісінде ең көп үлес 77,2 пайыз үй шаруашылығы кәсіпорындарында өндірілетін болғандықтан, оларда өндірілетін сүт үлесінің басым бөліктерінде өнім сапасы стандарттарға сай келмейтіндігіне, жем-шөптің әлісіздігіне, мал күту шаралары толық механикаландырылмауына, жергілікті жүйелі ұйымдастырылған сүт жинау орнының болмауына, арнайы ұйымдастырылған өндіріс жүйесінің қуатының жеткіліксіздігіне байланысты кіші-гірім шаруа қожалықтарын үлкен өндірушімен немесе қайта өңдеушімен ынтымақтасатын қағидаттар бойынша кооперативтер құру мәселесі қарастырылуда [9].

Қазақстан халқы 2020-2025 жылдарға дейін 18-20 миллионға жетеді деп болжасақ, оны сүт және сүт өнімдерімен медициналық қалыпты мөлшермен қамтамасыз ету үшін жыл сайын 6885-8100 мың тонна сүт өндірілуі қажет [10].

Осыншама сүт өндіру үшін, жергілікті отандық сүтті сиыр тұқымдарын іріктеп-сұрыптап, бағыттап өсіру және оларға жетілген технология тәсілдерін дер кезінде ертерек әрі кеңінен пайдалану қажет. Сол арқылы сиырдың сүттілігін арттырып, бірінші қарқынды кезеңдік бесжылдықта әрбір мал шаруашылығы, мал дәрігерлігі сиырдан сауым мезгілінде 3500-4000 кг, ал екінші кезеңдік бесжылдықта 4000-4500 кг сүт сауатындай мүмкіндікке қол жеткізу мүмкіндігі бар. Ол үшін жоспарлы түрде жұмыла бағытталған жұмыстар жүргізілуі тиіс. Сонда ғана алдағы мақсат толығымен орындалып, Қазақстан халқы таза, қоспасыз отандық сүт және сүт өнімдерімен қамтамасыз етіледі деп үміттенеміз. Халқымыздың жарқын болашағы үшін тұрғындарды, өскелең жас ұрпақты мүмкіндігінше таза, табиғи өніммен қамтамасыз ету – әрбір кәсіпкер-фермердің азаматтық борышы.

Әдебиеттер тізімі

1 Сычева О.В. Молоко. Качество, состав, свойства. Проблемы и решения: монография.- М.; Берлин: Директ-Медиа, 2014.- 144 с.

2 Нурахова Б.Ж. Қазақстанның сүт және сүт өнімдері рыногы. // Аграрлық нарық проблемалары. - 2016 - №3.- Б.136-142.

3 Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан за 1990-2002 годы . – Статистический сборник (на русском языке). – Астана, 2003.-С.164-190.

4 2012-2016 годы Статистический сборник (на казахском и русском языках). – Астана, 2017.- 125 с.

5 Карбетова З., Курманкулова Н., Карбетова Ш. Сүт өнімінің бәсекеге қабілеттілігі мен сапасын арттыру жолдары //Аграрлық нарық проблемалары.– 2017.- №4.-Б.133-139.

6. Баққожаев А. Мал-тұқымнан, табыс - тиыннан! [Электрондық ресурс]. – 2018.- URL: <http://farmers.kz/> (ақпаратты алу күні: 23.12.2017).

7 Мустафина М. Субсидии ждуд аграриев [Электронный ресурс]. – 2017.- URL: <https://liter.kz.> (дата обращения: 12.02.2018).

8 Тимошенко Н. Сүт фермаларын толық көлемде автоматтандыру [Электрондық ресурс].- 2013. - URL: <http://sharua.kz/> (ақпаратты алу күні: 10.01.2018).

9 «Қазақстан Республикасының агро-өнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» [Электрондық ресурс]. – 2018 ж.- URL: <http://adilet.zan.kz/> (ақпаратты алу күні: 29.01.2018).

10 Тажиев Қ.П., Қарымсақов Т.Н., Әмірзақов Б.Ә. Қазақстанның сүт шаруашылықтарында өндірілетін сиыр сүтінің сапасы туралы // Жаршы.-2016. - № 5-6.- Б. 55-60.

Әдебиеттер тізімі

1 Sycheva O.V. Moloko. Kachestvo, sostav, svojstva. Problemy i reshenija: monografija. - M.; Berlin: Direkt-Media, 2014.- 144 s.

2 Nurahova B.Zh. Қазақстанның сүт және сүт өнімдері рыногы. // Аграрлық нарық проблемалары. - 2016 - №3.- Б.136-142.

3 Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozjajstvo v Respublike Kazahstan za 1990-2002 gody . – Statisticheskij sbornik (na russkom jazyke). – Astana, 2003.-S.164-190.

4 2012-2016 gody Statisticheskij sbornik (na kazahskom i russkom jazykah). – Astana, 2017.- 125 s.

5 Karbetova Z., Kurmankulova N., Karbetova Sh. Syt өniminiң бәсекеге қабілеттілігі мен сапасын арттыру жoldary //Аграрлық нарық проблемалары. – 2017. - №4.- Б.133-139.

6 Баққoзhaев А. Мал-тұқымнан, табыс - тиыннан! [Jeлектрондық resurs].-2018.-URL: <http://farmers.kz/> (ақпаратты алу күні: 23.12.2017).

7 Mustafina M. Subsidii zhдут agrariev [Jeлектронnyj resurs]. – 2017.- URL: <https://liter.kz.> (data obrashhenija: 12.02.2018).

8 Timoshenko N. Syt fermalaryn toлық көлемде avtomattandyru [Jeлектрондық resurs] .- 2013.-URL: <http://sharua.kz/> (ақпаратты алу күні: 10.01.2018).